

گزارشی از یک نشست

آینده پژوهی و مطالعات دینی

اشاره

نشست «آینده پژوهی و مطالعات دینی» از سلسله نشست‌های مطالعه تخصصی آینده پژوهی به همت دفتر جنبش نرم افزاری پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی برگزار گردید.

در این نشست علمی دکتر محمدرحیم عیوضی با عنوان «ضرورت آینده پژوهی در مطالعات دینی»، حجت الاسلام دکتر بهروز لک با عنوان «مبایدهای آینده پژوهی در اسلام» و دکتر سعید خزائی با عنوان «الگوهای آینده پژوهی» به ایراد سخن پرداختند. گزارشی از این نشست پیش روی شماست.

در آغاز دکتر مصطفی تقوی، دبیر علمی نشست، گفت: از آن جا که ما دارای یک کشور اسلامی هستیم که در آن انقلاب اسلامی با ادعاهای کلان در عرصه نظام بین المللی و جهانی ایجاد شده است، پرداختن به آینده و آینده‌پژوهی ضرورت مضاعف پیدا می‌کند.

وی با طرح این پرسش که آینده‌پژوهی چه نسبتی با دین دارد؟ خاطر نشان کرد: همان گونه که آینده‌پژوهی در عرصه‌های دیگر علمی، از جایگاه مهم و اساسی برخوردار است، در عرصه علوم دینی نیز می‌تواند، همین حیثیت را داشته باشد. به همین خاطر می‌توان نسبتی میان آینده‌پژوهی و دین برقرار کرد. وی هم چنین میان جامعه سکولار و جامعه دینی فرق گذاشت و گفت: اگر در جامعه سکولار زندگی کنیم، شاید چندان نیاز به آینده‌پژوهی دینی نداشته باشیم، ولی وقتی در جامعه‌ای زندگی می‌کنیم که سپهر دین و اندیشه‌های دینی بر آن حاکم است، نمی‌توانیم نسبت به آینده بی‌تفاوت باشیم و این آینده‌نگری در جامعه‌ای که دین تأثیر حداکثری در آن دارد، باید به صورت روش‌مند و علمی مورد توجه قرار گیرد. در ادامه هر یک از اساتید مدعو به صورت مختصر سرفصل‌های مباحث خود را بیان کردند و سپس به صورت تفصیلی و به نوبت به سخنرانی پرداختند.

ضرورت آینده‌پژوهی در مطالعات دینی

در ابتدا دکتر محمدرحیم عیوضی، از اساتید دانشگاه بین‌المللی امام خمینی و رییس گروه آینده‌پژوهی آن دانشگاه سخنرانی خود را با عنوان «ضرورت آینده‌پژوهی در مطالعات دینی» ارائه کرد. وی در مورد مفهوم «آینده» گفت: آینده امری است که مردم بتوانند با طراحی عاقلانه و سازمان‌دهی شده پیامدها و تحولات پیش روی خود را بشناسند و برای آن‌ها برنامه ریزی داشته باشند. وی تأکید کرد: برنامه‌ریزی برای آینده مهم است، بنابراین به گفته پریکلس وظیفه ما این نیست که ما آینده را همان طور که اتفاق می‌افتد، بشناسیم، بلکه باید برای آن آماده باشیم. وی افزود: ما در مفهوم آینده با موضوعی رو به رو هستیم که دارای ویژگی‌های محتمل و غیر قطعی است.

وی گفت: آینده مبتنی بر تعامل و توافق چهار ویژگی زیر به دست می‌آید: ۱. رویدادها؛ ۲. روندها؛ ۳. تصورات؛ ۴. اقدامات.

دکتر عیوضی در مورد مفهوم «آینده‌پژوهی» به سه

تعریف اشاره کرد که به گفته وی از تعاریف مهم و قابل قبول این مفهوم به شمار می‌روند:

۱. آینده‌پژوهی؛ هنر شکل دادن به آینده است. مفاد این تعریف تا حدودی در روایات شیعی نیز مطرح شده و وجود دارد؛

۲. آینده‌پژوهی؛ دانش شناخت تغییرات و آمادگی برای مدیریت آن تغییرات است؛

۳. آینده‌پژوهی؛ دانش ارزش محور است، چون موضوع آن انسان است و انسان دارای ارزش و کرامت است.

وی پس از شرح مفاهیم کلی فوق، به اصل مبحث و چارچوب کلی آن پرداخت و ضرورت آینده‌پژوهی در مطالعات دینی را در پنج محور ارائه کرد:

محور اول: ما در آموزه‌های دینی خود مکلف شده‌ایم که به آینده توجه جدی داشته باشیم. توجه به سرنوشت و تصمیم‌گیری در قبال آن از آموزه‌های مهم دینی است. بالاتر از آن معاد و نگاه غایت‌شناسانه در قالب معاد و روز جزا اوج نگاه آینده‌نگرانه است.

محور دوم: تغییرات در سطح بین الملل به قدری گسترده و وسیع است که همگام شدن با آن برای هرکسی بسیار سخت و دشوار است. بنابراین ضرورت پیدا می‌کند که ما از قبل به آینده توجه داشته باشیم و برای وفق دادن خود با آن، از قبل برنامه‌ریزی داشته باشیم.

محور سوم: میل فطری انسان به آینده از دیر باز مطرح بوده و انسان همواره در فکر سرنوشت و مواجهه با آینده بوده است. اصولاً ادیان و حتی سازوکارهای بشری چون سحر و جادو و مانند آن نیز در راستای پاسخ‌گویی به همین میل به وجود آمده‌اند و هر کدام راه کارهای ویژه خود را برای بشر داشته است.

محور چهارم: سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی به گونه‌ای است که برای بقا و سازگاری موفق با دیگر ساختارهای جهانی، آینده‌نگری و آینده‌پژوهی را به شدت ایجاب می‌کند.

محور پنجم: هژمونی و ایجاد نظام سلطه از اهداف تمام دولت‌ها و ملت‌ها است، چنین امری دیگر در سایه نفت و توانایی‌های فیزیکی و انرژی، ممکن نیست، بلکه باید آن را باید در پرتو علم‌گرایی و عقل‌گرایی، به وجود آورد. امروزه تسخیر آینده و نظام بین الملل تنها در سایه منبع پایان‌ناپذیر علم و دانش بشری، امکان‌پذیر است.

الگوهای آینده پژوهی

در ادامه نشست دکتر سعید خزائی، از اساتید رشته آینده‌پژوهی در دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) با عنوان «الگوهای آینده‌پژوهی» به سخنرانی پرداخت و گفت: ما در عصر تغییرات اساسی زندگی می‌کنیم. در عصر تغییرات دیگر سازوکارهای خطی مثل کشاورزی، جواب‌گو نیست. چون عصر ما عصر حیرت، عصر دانایی، عصر دیجیتال، عصر ارتباطات، عصر امواج و ... است. وی افزود: به همین خاطر انسان امروزی در مواجهه با استراتژی‌های متکثر و متنوع دچار سردرگمی و حیرت می‌شود. لذا تنها راهی که می‌تواند او را از این سردرگمی و حیرت نجات دهد، آینده‌پژوهی است. وی تأکید کرد: به گفته یکی از فیلسوفان آینده همین اکنون آمده است، منتهی هنوز گسترش نیافته است. پس باید تلاش کرد تا سهم خود را در آن افزایش دهیم و بقای خود را در آن تضمین کنیم. بنابراین آینده‌پژوهی مشکل‌محور نیست، بلکه فرصت‌محور است. آینده‌پژوهی به ما این قدرت را می‌دهد تا در عرصه نظام بین‌الملل کنش داشته باشیم، نه اینکه همواره واکنش نشان دهیم.

وی روش‌های موجود در مطالعات آینده‌پژوهی را به شرح زیر برشمرد:

۱. روش اکتشافی؛ این روش بر اساس پیش‌بینی رخدادهای محتمل و ممکن سامان می‌یابد. رخدادهای

محتمل رخدادهایی هستند که احتمال وقوع بیشتری دارند، ولی رخدادهای ممکن، رویدادهایی هستند که کم‌تر احتمال وقوع دارند، ولی به عنوان یک رویداد به آن توجه می‌شود؛

۲. روش آینده‌های مرجح؛ در این روش ما منتظر وقوع حوادث محتمل صبر نمی‌کنیم، بلکه سعی می‌کنیم آینده را به بهترین شکل ممکن بسازیم و از پیش طراحی کنیم. وی در ادامه برخی دیگر از روش‌های آینده‌پژوهی را به صورت زیر فهرست کرد:

۳. روش‌های آماری - ریاضی؛ ۴. روش‌های هنجاری؛ ۵. روش دیدبانی؛ ۶. روش تحلیل روندها و تاثیر متقاطع آن‌ها؛ ۷. روش نقشه راه؛ ۸. و ...

وی در پایان متذکر شد که آینده‌پژوهی به عنوان یک رشته دانشگاهی در ۶۰ دانشگاه بزرگ دنیا تدریس می‌شود، لذا جا دارد که حوزه علمیه قم نیز به دلیل دینی بودن و پرداختن به مسایل دینی از این قافله عقب نماند.

مبانی آینده‌پژوهی در اسلام

در ادامه این نشست علمی دکتر بهروز لک، استاد علوم سیاسی در دانشگاه باقرالعلوم، با عنوان «مبانی آینده‌پژوهی در اسلام» به ایراد سخن پرداخت.

وی در آغاز به مفهوم مبانی اشاره کرد و گفت: مبانی یک‌سری قضایای مسلم و مفروضی هستند که در هر علمی بر اساس آن‌ها، استدلال و استناد می‌شود.

وی هم‌چنین به انواع مبادی اشاره کرد و آن‌ها را در سه نوع «اصول متعارفه (بین به نفس خود)»، «اصول موضوعه (غیر بین به نفس خود)» و «مصادرات» خلاصه کرد. وی هم‌چنین در باره رابطه مبادی علم با مسایل علم گفت: مبادی تأمین‌کننده مواد و جهت‌دهی استدلال هستند، ولی مسائل علم شکل‌دهنده فروع و ساختارهای یک علم هستند.

وی هم‌چنین به گونه‌شناختی آینده‌پژوهی اشاره کرد و از آینده‌پژوهی اکتشافی و تجویزی را از مهم‌ترین گونه‌های آن برشمرد.

وی در مورد سطوح آینده‌پژوهی گفت: آینده‌پژوهی دارای دو سطح کلی است که عبارتند از سطح کلان، مانند آخرت-شناسی و معادشناسی و سطح خرد، مثل چشم‌اندازهای بیست ساله و مانند آن. وی رابطه دین، علم و آینده را به چهار صورت زیر ترسیم کرد:

۱. دین و پیش‌گویی تاریخی (اخبار ملاحم)؛

۲. دین و فلسفه نظری تاریخ (قانون‌مندی‌های تاریخی)؛

۳. دین و آینده جهان (منجی‌گرایی و مهدویت)؛

۴. دین، علم تجربی و آینده‌پژوهی.

دکتر بهروز لک گفت: سه محور اول اکنون در مسئله آینده‌پژوهی مورد بحث ما نیست، بلکه اصل بحث ما در مورد چهارم است. وی افزود: در این زمینه این پرسش که آیا علم دینی داریم یا نه؟ مطرح است که باید به آن پاسخ گفت و از زبان چالمرز یاد آور شد که علم با نظریه آغاز می‌شود، نه با مشاهده. بنابراین، می‌توانیم علم دینی داشته باشیم. وی هم-چنین نظر آیت الله جوادی آملی را به عنوان مؤید این مسئله یادآور شد که گفته است: علم غیر دینی نداریم، هر آن چه به نام علم داریم، همه‌اش دینی است. زیرا منشأ همه علوم خداوند است و از قانون‌مندی‌های الهی سرچشمه می‌گیرد.

وی خاطر نشان کرد: اگر بخواهیم علمی با عنوان آینده-پژوهی بسازیم باید به پنج مبدأ بپردازیم و آن‌ها را بشناسیم. آن مبادی عبارتند از: معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، انسان-شناسی، جامعه‌شناسی و غایت‌شناسی. وی تأثیر هر کدام از مبادی فوق را بر آینده‌پژوهی به شرح زیر برشمرد:

- تأثیر مبادی معرفت‌شناختی بر آینده‌پژوهی:
- اعتبار علم علما، محدودیت دانش بشری، نیاز انسان به تعلیم انبیا، انحصار علم غیب به خداوند و اولیای خداوند.
- تأثیر مبادی هستی‌شناختی بر آینده‌پژوهی:
- توحید، نظام احسن خلقت، قانون‌مندی جهان هستی، ربوبیت الهی، مشیت الهی.

- تأثیر انسان‌شناسی بر آینده‌پژوهی:
- خلیفه الله بودن انسان در زمین، دو بعدی بودن انسان، مسئولیت انسان.

- تأثیر جامعه‌شناسی بر آینده‌پژوهی: محوریت امام در جامعه، سنت‌های الهی در جامعه، نگاه امامت محور به جهان.

- تأثیر غایت‌شناسی بر آینده‌پژوهی:
هدف خلقت، پیروزی حق بر باطل، امید به آینده نیک. گفتنی است این نشست علمی با پرسش و پاسخ حضاران و اساتید مدعو پایان پذیرفت.